

Retour Amerika

Murat Aydemir

Recensie van: Ieme van der Poel en Sophie Berto (red.) (1999) *Traveling theory. France and the United States*. Londen, Associated University Press.

Een afbeelding van Victor Dargauds *La statue de la liberté* (1883) siert het omslag van de recente bundel *Traveling theory. France and the United States* (1999). Het Vrijheidsbeeld dat vliegensvlug hét icoon en beeldmerk van de Verenigde Staten zou worden, staat op dit schilderij nog in de steigers, mank en onaf, in de directe omgeving van zijn tien jaar durende constructie: een Parijse achterbuurt. De Franse staat zou het beeldhouwwerk van Frédéric-Auguste Bartholdi, voluit *Liberty enlightening the world* geheten, in 1885 cadeau doen aan zijn zusterrepubliek aan de overkant van de Atlantische Oceaan. In *Liberty, maternity, commodification* (1994) traceert Kaja Silverman enkele van de betekenissen van die symbolische overdracht.

De Fransen gaven de Amerikanen een geschenk, zo blijkt, dat ze eigenlijk liever zelf in ontvangst hadden willen nemen (21). Volgens Silverman belichaamt het beeld een bestendigde revolutie, een stabiele republiek. Geweer en driekleur, die eerder steevast tot de allegorische representatie van de 'vrijheid' of 'revolutie' behoorden, zijn hier vervangen door een toorts en een stenen tafel. Liberty voert bovendien geen opstandige horde aan, maar staat stil en alleen. Op haar hoofd heeft de gebruikelijke revolutionaire Frygische muts plaats-

gemaakt voor een pseudo-monarchistisch diadeem. Voorheen meestal strategisch ontbloot, verdwijnt haar lichaam inmiddels in de strenge en veilige plooien van haar kleet. Zo projecteerden de Fransen via hun gift een verlangen naar consolidatie op de Amerikanen. Ze zouden het steeds opnieuw ontmoeten in de bedaarde trekken van het op het oude continent gerichte ge-laat van het Vrijheidsbeeld.

Daarenboven ontvingen de Amerikanen het cadeau niet helemaal in de geest waarin het hen geschonken was. Toen de campagne om bijdragen voor het kostbare voetstuk bij de burgerij op weinig enthousiasme stuitte, organiseerde krantenmagnaat Joseph Pulitzer een succesvolle collecte onder werklieden en arbeiders (22). Daarmee werd het beeld eerder een socialistische dan een burgerlijke zaak. Dat eens te meer toen het beroemde sonnet van Emma Lazarus, tot de dag van vandaag te lezen bij de toegang tot het monument, het Vrijheidsbeeld herdoopte tot de *Mother of exiles* en haar de volgende lokroep tot het internationale – lees: Europese – proletariaat in de mond legde: 'Give me your tired, your poor, your huddled masses yearning to be free ...' De Amerikaanse acceptatie van het geschenk transformeerde 'vrijheid' van een

gedeelde burgerdeugd in een aansporing tot de transnationale emancipatie van de werkende klasse.

Hoe dan ook, beide invullingen van het holle beeld lijken inmiddels ook letterlijk uitgehold. Het Vrijheidsbeeld is nu wellicht het ultieme goed, een oneindig flexibel logo of merk, suggereert Silverman, dat tal van producten verkoopbaar maakt (31). De ironie: de geest van de vrijheid, burgerlijk dan wel proletarisch, wordt door de Verenigde Staten geretourneerd aan het avondland als een ideologie van vrijhandel en vrije consumptie. Overigens moet gezegd dat Bartholdi zelf zijn beeld al aanbod voor commercieel gebruik. In ieder geval is duidelijk dat er, qua betekenis en effect, van alles verkeren kan tijdens het transport van een symbool – bestaande uit zo'n 225 ton aan onttakelde onderdelen – alsmede tussen de momenten van gift, ontvangst en retour, zelfs in geval van een object waarvan de duurzaamheid alleen al door de zwaartekracht gegarandeerd zou lijken.

In *Traveling theory* buigen acht auteurs zich over een ander en meer recent transport: de receptie van Frans (post)structuralisme in de Verenigde Staten sinds circa 1966. Het inzicht dat theorieën en concepten ingrijpend veranderen wanneer ze migreren, dat ze niet onafhankelijk zijn van de nationale, culturele, sociale en disciplinaire contexten waarin ze worden beoefend, werd aanvankelijk geopperd door Edward Said in 1983. De bundel beoogt een evaluatie van de theoretische uitwisseling tussen beide naties in die zin.

Het eenzame *theory* uit de titel zal menigeen wellicht bevreedden. Wat is 'theorie' zonder nadere bijvoeglijke specificatie (feministische, psychoanalytische, forma-

listische theorie, enzovoort), en zonder verdere bijwoordelijke bepaling (theorie over de roman, het ontstaan van de natie-staat, sekseverhoudingen, enzovoort)? Een hoofdstroom binnen de hedendaagse humaniora wordt echter precies aangeduid als *just theory*, als *theory, period*, of zelfs, door de totemisten onder ons, als *Theory*. Deze vorm van theorie wil zich niet beperken tot één leer of methodologie, noch tot één object, maar heeft juist de uitwisseling tussen onderwerpen en disciplines op het oog. Het is een verschuiving die nauw is gevolgd op de overgang van een structuralistisch wetenschapsmodel van applicatie (toepassing van theorie op object) naar een post-structuralistisch model van implicatie (dialoog tussen theorie en object). In *Literary theory. A very short introduction* (1997) noemt Jonathan Culler vier eigenschappen van *just theory* (al doet zijn eigen titel anders vermoeden): theorie is interdisciplinair; analytisch en speculatief; een kritiek van al wat het 'gezond verstand' voor lief zou willen nemen; en reflexief (15). Theorie is dus eerder een zelfreflexieve interpretatiepraktijk dan een kale methodologie of een verzameling leerstellingen. En dat idee van theorie is op zich pas ontstaan toen Amerikaanse academici in contact kwamen met het poststructuralistische gedachtegoed van de Fransen; in die zin is de titel *Traveling theory* pleonastisch.

Said, opnieuw van de partij in deze bundel, betoogt in *The Franco-American dialogue* dat de Amerikaanse ontvankelijkheid voor inbreng van overzee vooral te wijten was aan de 'totale uitputting' die de decennialange hegemonie van het New Criticism met zich mee had gebracht (143). Originele, vermetele en rebelse ideeën vonden gretig ingang. Dat werd nog vergemakkelijkt

door de neiging tot ahistorische abstractie en formalisme die de Franse theorie sowieso al vertoonde, en die door Amerikaanse academici nog eens verder werd opgevoerd. 'Het resultaat was, laten we zeggen, een verdunning van theorie, en haar razendsnelle instrumentalisering' (147). De denktrant die in haar Franse kader met enige goede wil nog beschouwd kon worden als een manier van omgaan met 'onmiddellijkheid zelf', dat wil zeggen met concrete sociaal-politieke omstandigheden – Said prijst vooral Foucault en Deleuze – verwerd aan de overkant van de oceaan al rap tot een specialistische methode, een pasklare verzameling regels en begrippen, die vooral goed dienst zou doen als *badge of affiliation* voor coterieën van 'deskundologen' (152). Anders dan een 'verbijsterende neutralisering' heeft de specifiek Amerikaanse receptie dus weinig veranderd of toegevoegd aan de theorie, aldus Said (147).

Maar is dat wel zo? Said noemt zelf al de gestage emancipatie van nieuwe bevolkingsgroepen in Amerika (151), die zich ongemakkelijk verhoudt tot het insulaire universalisme en centralisme van het Frans gedachtegoed – hoe vaak het daarin ook over 'de Ander' gaat. Ieme van der Poel tekent fijntjes aan dat juist Amerikaanse minderheden, de Franse aandacht voor marginaliteit en differentie indachtig, homogene cultuurnormen met enig succes hebben uitgedaagd, terwijl canon en curriculum in het assimilationistische Frankrijk zelf grotendeels bij het oude zijn gebleven (18-19). In die zin zijn de Amerikanen betere lezers en beoefenaars van Franse theorie dan de Fransen zelf.

Antoine Compagnon levert een malle maar symptomatische bijdrage in *Why French has become like any other foreign language in the*

United States. Ironieblind doet Compagnon zijn beklag over de teloorgang van het Frans als de taal van de beschaving per se, van smaak en prestige, in het Amerikaanse intellectuele leven. Was het ontbreken van een Franssprekende minderheid eerder juist een aanbeveling voor diens status, inmiddels is ze simpelweg één van de vele nationale talen geworden die, in tegenstelling tot het Spaans (Amerika's tweede en spoedig eerste taal), geen bijzondere aandacht meer behoeft. Compagnon kan alleen nog maar hopen op een restauratie van het Frans als een 'klassieke' taal (38). ('De enige goede taal is een dode taal', zei mijn leraar Latijn altijd.)

Op zijn beurt beveelt Theo D'Haen de Amerikaanse letterkunde een verregaand, deleuziaans model voor differentiatie aan in zijn *America and Deleuze*. In minutieuze analyses van de vooronderstellingen van studies over *minor genres* of stromingen, zet D'Haen twee modellen tegen elkaar af. De eerste is een vertakt multiculturalisme, waarin bijvoorbeeld Spaans-Amerikaanse en Afro-Amerikaanse literatuur, maar ook regionale of antifederalistische stromingen hun plek kunnen krijgen in zoverre ze een gemeenschappelijke stam delen. Immers,

'juist de voortzetting van het gebruik van de term "Amerika", al dan niet vergezeld van een koppelteken, signaleert een voortgezet exceptionalisme ten opzichte van de rest van het continent en de wereld' (48).

Het alternatief zou een 'rhizomatisch' pluriculturalisme zijn, waarin de Amerikaanse 'stam' als gemene deler wordt losgelaten. 'Amerika' is zo gezien niet langer synoniem aan de 'U.S.A.', noch op zich een continent,

laat staan twee. Het resultaat is een nieuwe, schuivende 'kaart' waarop opposities als die tussen stam en takken, centrum en marge, vervallen.

De ontvangst in de Verenigde Staten heeft poststructuralistische theorie niet alleen een (multi)culturele draai gegeven. Paradoxaal genoeg is het juist de perceptuele sceptis van Bataille, Sartre, Lacan, Foucault en Levinas geweest, zo meent Martin Jay in *Returning the gaze*, die binnen de cultural studies een *visual turn* mogelijk heeft gemaakt. Het na de oorlog lang dominante abstract-expressionisme in de beeldende kunst beschouwde het visuele als 'zuiver' en 'absoluut'.

'Zuivere visualiteit betekende de aanwezigheid van een atemporele, essentiële vorm, de paradoxale realisering van de oude, platonische droom (...) in de wereld van visuele verschijningen op het platte oppervlak van het canvas' (116).

Politieke, sociale, psychologische, historische, materiële en economische factoren werden in die visie afgedaan als extern en bijkomend. Franse achterdocht jegens de vermeende onschuld van het hoogste zintuig provoceerde echter een heroverweging van temporaliteit, discursiviteit en corporaliteit in de kunst, waarin nieuwe stromingen als het minimalisme, popart en het conceptualisme met een welwillender blik konden worden beschouwd. Jay voert Rosalind E. Krauss' werk op als voorbeeld van deze Frans-Amerikaanse kruisbestuiving. Krauss herijkte recentelijk het batailleaanse begrip *informe* ('vormeloos') als anticoncept voor de modernistische preoccupatie met gesublimeerde 'vorm' (126).

Zoals de wederwaardigheden van het Vrijheidsbeeld volgens Silverman al aan-toonden, is het moeilijk te spreken van lineair eenrichtingsverkeer in geval van de transatlantische oversteek. Die reis is vaak gecompliceerd, overgedetermineerd, ge-laagd. Christine van Boheemen-Saaf plaatst de 'reis' van theorie uiteindelijk in de volle ambivalentie van een psychoanalytische (tegen-)overdracht, een dynamiek van wederzijdse afgunst, rivaliteit en projectie. Immers, wat ergens anders wordt gesitueerd hoeft niet noodzakelijkerwijs vreemd te zijn voor het zelf (54). Franse intellectuelen met *pen-envy* eigenden zich Engelstalige schrijvers als Poe en Joyce toe. En in feite vormden zij de aanstoot tot het Franse begrip van textualiteit dat de Amerikanen vervolgens zouden importeren als theoretische doorbraak. Beide naties, aldus Van Boheemen-Saaf, maken zich schuldig aan een vorm van transnationalistische bevooroordeeldheid: 'de toe-eigening of imitatie van een vreemde stijl, zonder die vreemdheid bespreekbaar te maken of te proberen die te relateren aan een nationale traditie' (56). Zoals *film noir* een Frans-existentialisch filmgenre is, zo zijn Poe en Joyce in zekere zin Frans-(post)structuralistische schrijvers geworden. Iets soortgelijks beweert Nicole Ward Jouve over de projecties van Amerikaanse feministen op Cixous als een soort moederlijke Medusa onder de noemer van *apotrope* of 'afwending' (106).

Hent de Vries, tot slot, buigt zich niet zozeer over de reis van theorie tussen naties of disciplines, maar over een beweging binnen in theorie zelf: die tussen enerzijds de ongrijpbaarheid van de effecten die ze probeert te traceren, en anderzijds de noodzakelijke didactische overdraagbaarheid van haar bevindingen. Op die manier kan er

een onderscheid worden gemaakt tussen deconstructionisme – een theorie, school, methode of vertoog – en deconstructie: het ontwijkende moment van differentiatie dat door voornoemd -isme wordt benaderd. Derrida karakteriseert deconstructie inmiddels als een gebeuren, als ‘wat gebeurt of plaatsvindt’ (*ce qui arrive*) (83). Theorie zal die beweging nooit kunnen inhalen, nooit ver en snel genoeg kunnen reizen.

Said heeft dus ongelijk: de Verenigde Staten vormen geen onontgonnen ruimte waarin Europees gedachtegoed louter van zijn kritische angel wordt ontdaan. Het is misschien waar dat het Amerikaanse deconstructionisme aanvankelijk vernauwde tot een tamelijk claustrofobische vorm van *close reading*, waarvan het onbehagen alleen nog maar tot uiting kwam in de sinistere gewelddadigheid van de gebruikte tropen. Maar van de weeromstuit forceerden het postkolonialisme en *queer theory* in de voormalige koloniën van het avondland een nieuwe verbinding tussen text en cultuur, één die al snel de Franse voorbeelden voorbijstreefde in haar gevoeligheid voor politieke complexiteit in de breedste zin des woords. Overigens, beide theoretische stromingen blijven in *Traveling theory* evident onderbelicht.

Wat we vandaag de dag ‘theorie’ noemen laat zich tot Frankrijk noch de Verenigde Staten herleiden of terugbrengen. De bundel vormt zeker een gevarieerde ingang tot het onderwerp, maar ik wil ten slotte twee euvels niet onaangeroerd laten.

Ten eerste is de centrale figuur, die van de ‘reis’, onvoldoende uitgewerkt. Reizen kan op verschillende manieren worden beschouwd: als toerisme, sightseeing, ballingschap, dakloosheid, nomadisme, inva-

sie, infectie, infiltratie, migratie, handel, vlucht, (neo)kolonialisme, enzovoort. Versterkt of ondermijnt de reis het nationale of disciplinaire ‘thuis’? Is de huidige aandacht voor de mobiliteit van theorie een vervormde reactie op de internationalisering van de economie? Een scherpe en programmatische introductie wordt node gemist.

Ten tweede vind ik het raar – typisch, in de zin van tekenend – dat er in een bundel waarvan vier van de negen bijdragende auteurs Nederlanders zijn, geen woord wordt besteed aan Nederland als vertrekpunt dan wel bestemming van al die theoretische reislust. De Nederlandse natie ‘reist’ niet, en al helemaal niet ‘theoretisch’. De uiteindelijke gotspe van dit verhaal moet toch wel de nuffige manier zijn waarop juist Nederlandse intellectuelen en academici voor theorie hun neus ophalen. Immers, wij plegen om het even voor haar aandacht voor populaire cultuur (‘commercieel’) als voor haar politieke bedachtzaamheid (‘politiek correct’) routineus onze meest gruwelijke veroordeling te reserveren. Inderdaad: die van ‘Amerikaanse toestanden’.

Literatuur

- Culler, J. (1997) *Literary theory. A very short introduction*. Oxford, Oxford University Press.
- Silverman, K. (1994) *Liberty, maternity, commodification*. In: M. Bal en I. Boer, *The point of theory. Practices of cultural analysis*, pp. 18-31. Amsterdam, Amsterdam University Press.